

UN NOU GUVERNATOR AL PROVINCIEI MOESIA INFERIOR SALLIUS ARISTAENETUS

MARIA BĂRBULESCU, ADRIAN RĂDULESCU

Cum arătam și cu alt prilej¹, nu lipsesc printre descoperirile epigrafice din ultima vreme, date privind guvernatorii provinciei, între aceste înscrisuri-se legația necunoscută până acum în Moesia Inferior a lui *Sallius Aristaenetus*, dovedită de un *milliarium* de la Topalu (jud. Constanța).

Stâlpul a fost descoperit în primăvara anului 1980, cu prilejul unor lucrări agricole întreprinse într-o livadă întinsă, situată la aproximativ 2 km est de localitatea amintită; tot atunci a fost scos la iveală. La 1,5 km nord de acest exemplar, un *milliarium* din anul 200 p.Chr., publicat la puțin timp după apariție².

Ambele piese de la Topalu, găsite la mică adâncime (0,30—0,50 m) aproximativ în poziție orizontală, par a fi căzute pe locul inițial, caz în care puteau marca, pe o mică porțiune, drumul de pe *limes-ul* dunărean, deși nu au fost întreprinse cercetări mai exacte în acest sens³.

Miliarul, realizat din calcar alb-gălbui de bună calitate, se păstrează în întregime, având o bază patrulateră (0,50 × 0,40 m) și o coloană mai subțire la vârf, înălțimea totală a piesei fiind de 2 m, iar diametrul de 0,32—0,25 m (inv. 29702 MINAC)*. Literele, înalte de 4,8—6,5 cm, sunt îngrijit lucrate, lipsesc ligaturile; G este scris în două feluri, în r.9 mai apropiat de cursiv. Fig. 1.

Numele imperial din r. 2—3 a fost șters, cu excepția a patru hachuri verticale deteriorate parțial la începutul r. 3, urmate de L păstrat clar, utilizat în numele scris ulterior pe piatră. Acesta din urmă se distinge cu ușurință, atât prin forma mai îngrijită a literelor**, cât mai ales prin transpunerea sa în nominativ, în timp ce textul inițial a fost scris în dativ. Fig. 2.

¹ Maria Bărbulescu, Adrian Rădulescu, *Pontica*, 24, 1991, p. 123—141.

² *Ibidem*, *Pontica*, 13, 1980, p. 140—144, fig. 1 a-c.

³ *Ibidem*, p. 143, 156 și fig. 6.

* Piesa se află acum în *Anticvarul Capidava*. Reamintim că descoperirea ne-a fost semnalată de N. Cheluța-Georgescu, căruia îi mulțumim și cu acest prilej.

** Cu excepția lui L, de la începutul r. 2 și G, din finalul r. 3, ultima literă scrisă pe o suprafață nemartelată.

IMPCAES
LD AVRE
...LIA NVS
PIO FELICI
INVICTO AVG
TRIB POT PP

SVBC VRAS ALL
IARISTAENETI
LEG AVSP APR
MP

Figura 1

Figura 2

Revenind la prima inscripție, observăm că după r. 6 s-a lăsat un spațiu de două rânduri necompletat. Numele guvernatorului, din r. 7—8, este doar în mică măsură afectat, literele distingându-se bine.

În sfârșit, în r. 9, este abreviat *PA* în loc de *PR*, foarte probabil o greșală de lapicid. Fig. 3.

Inscripția, scrisă, așadar, în două etape, se prezintă astfel:

Imp(eratori) Caes(ari)
L(ucius) *D*(omitius) Aure-
 lianus (sic)
 Pio, Felici,
 invicto, Aug(usto)
 trib(unicia) pot(estate), P(atri) p(atriae)

sub cura Sali-
 i(i) Aristaeneti
 leg(ati) Aug(usti) p(a)(r(o) pr(aetore),
 m(ilia) p(assuum).

„Împăratului Caesar ... Pius, Felix, neînvinsul August, investit cu puterea tribuniciană, părinte al patriei, prin grija lui Sallius Aristaenetus, legat imperial de rang pretorian, mii de pași”.

Ulterior, s-a completat în r. 2—3, numele împăratului *L*(ucius) *D*(omitius) *Aurelianus*, *nomen*-ul fiind transcris abreviat***.

Litera *L*, de la începutul r. 2, după forma îngrijită, pare a aparține primului text, însă un examen atent al pietrei, ne arată că ea a fost scrisă pe o suprafață ștersă anterior.

*** *Infra* nota 56.

Figura 3

Se adaugă apoi faptul că nici unul dintre împărații care intră în discuție, nu poartă *praenomen*-ul *Lucius*, cu excepția lui Aurelianus, al cărui nume a fost notat pe piatră după aceea.

În sfârșit, deși numele imperiale nu sunt scrise fără *praenomen*, chiar dacă ne gândim să completăm pe baza acestui *L*, *nomen*-ul *Licinius*, din motive pe care le vom arăta mai jos, nu putem recunoaște, în rândul următor, *cognomen*-ul *Gallienus* (în dativ).

Într-adevăr, la începutul r. 3, se văd mai întâi, bazele a două haste verticale, apoi capetele de sus și de jos ale altor două, ultima probabil *I*, socotind distanța față de următoarea literă, *L*, care nu a fost ștearsă.

După urmele de litere s-ar putea citi *P H I L *****, respectiv să completăm r. 2—3 ale inscripției [*M. Iulio*] *Phil[ippo]*, lectură care la rândul său ridică unele semne de întrebare în legătură cu prezența lui *Sallius Aristaenetus leg. Aug. pr. pr.* în Moesia Inferior.

În epoca Severilor este cunoscut *C. Sallius Aristaenetus c(larissimus) v(ir)* al cărui *cursus honorum* este consemnat pe două baze de statui puse de coloniile *Asculum*⁴ și *Ancona*⁵, probabil în perioada lui Caracalla⁶; îndeplinind funcția de *iuridicus per Picenum et Apuliam*, orașele amintite îl cinstesc pe funcționarul energic și conștiincios (*propter humanitatem abstinentiam efficiam*) dar și ca desăvârșit vorbitor (*orator maximus*)⁷.

**** Cu rezerva necesară impusă de starea de conservare a literelor; oricum, credem că prima literă din r. 3 nu poate fi citită altfel, de exemplu *M* sau *N* (întrucât bara mediană ar fi trebuit să atingă baza literei, cum observăm în restul textului).

⁴ *CIL*, VI, 1511=I.L.S., 2934.

⁵ *CIL*, VI, 1512; 31668.

⁶ W. Eck, în Chiron, 14, München, 1984, p. 213 (Caracalla?).

⁷ *Supra* n. 4—5. H. Dessau în Hermes, XXV, 1980, p. 158—160.

Acest din urmă atribut îl găsim la Philostratus, care amintește printre elevii sofistului Chrestus din Bizanț, alături de alți ῥήτορες εὐδόκιμοι și pe Ἀρισταίνετος Βυζάντιος⁸, fără să-l numească σοφιστής., dovadă că practica oratoria ca amator⁹.

Originea personajului a putut fi lămurită pe baza monedelor emise de Byzantium cu numele *Aristaenetus*, pe revers (uneori cu *Aelia Herais*)¹⁰, dateate aproximativ 209/210, cum s-a precizat recent¹¹.

În sfârșit, să adăugăm că pe o inscripție din Amastris, nedatată încă, este menționat Γ. Σάλλιος Ἀ[ρ]ιστ[αί]νετος [λαμ]πρότατος ὑπατικός¹².

Nu credem posibil ca ilustrul personaj atestat epigrafic, literar și numismatic în perioada Severilor, să se identifice cu *Sallius Aristaenetus* menționat acum la Topalu, deoarece nu putem identifica, pe baza urmelor de litere din r. 3, numele lui Caracalla sau al vreunui împărat următor.

Forma generală a textului de la Topalu, ne conduce mai degrabă spre mijlocul sec. al III-lea¹³, cuvenindu-se să ne oprim asupra unui guvernator omonim din provincia învecinată Tracia, din timpul împăraților Valerianus și Gallienus, cum ne arată un stâlp miliar pus de orașul Serdica¹⁴.

Intrucât pe această ultimă piesă nu apare *Caesar*-ul Valerianus (254/255 — 258 p. Chr.)¹⁵, fiul mai mare al lui Gallienus, amintit pe o bornă miliară găsită la Hârșova (*Carsium*)¹⁶ și pe alte două care marcau limitele orașelor Odessos și Marcianopolis în Moesia Inferior¹⁷, s-a dedus că *Sallius Aristaenetus* s-a putut afla în funtea Traciei, înaintea numirii *Caesar*-ului amintit, în 253—255, sau după moartea acestuia, în 258—260 p. Chr., într-o perioadă de criză în bazinul balcano-dunărean¹⁸.

Așadar, *Sallius Aristaenetus* (probabil fiu sau nepot al amintitului orator *maximus* din vremea Severilor¹⁹) originar din partea răsăriteană a Imperiului, din Bizanț, a primit legația de rang pretorian a Traciei, în vremea domniei comune a lui Valerianus și Gallienus²⁰.

⁸ Philostratus, *Viz. soph.*, II, 11.

⁹ Cf. H. Dessau, *op. cit.*, p. 160, n.1.

¹⁰ *Ibidem*, p. 159, nr. 2, *PIR*, III, p. 158, nr. 55. *RE*, I, A, 2, 1920, col. 1908, n.2. E. Schönert-Geiss, *Die Münzprägung von Byzantium*, Teil II: Kaiserzeit, Berlin, 1972, nr. 1600 — 1604.

¹¹ Dilyana Boteva, *The coinage of Byzantium for Septimius Severus and his two sons up to 212 AD (Notes on its chronology)*, in *Studies on settlement life in ancient Thrace*, Jambol, 1994, p. 361 — 362.

¹² E. Kalinka, *ÖJ*, XXVIII, 1933, p. 74, nr. 23. E. Barbieri, *L'Albo senatorio da Settimio Severo a Carino* (193—285), Roma, 1952, p. 107, nr. 458.

¹³ Em. Doruțiu-Boilă, *ISM*, V, nr. 20, 97; 250 bis. D.M. Pippidi, *ISM*, I, nr. 32 etc.

¹⁴ V. Gerasimova Tomova, L. Hollenstein, *Neue Meilensteine aus Bulgarien*, *Epigraphica*, 60, 1978, 1—2, p. 103—108, nr. 4 (=AE, 1978, 724=SEG, 28 (1978) 592): via *Serdica-Philippolis*.

¹⁵ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* Paris, 1914, p. 223: 255—259; *Caesar* în 255.

¹⁶ *CIL*, III, 7608=ISM, V, nr. 100.

¹⁷ G. Mihailov, *IGB*, I², nr. 251*, II, 834.

¹⁸ V. Gerasimova Tomova, L. Hollenstein, *op. cit.*, p. 105 — 106, nr. 47—52.

¹⁹ *I idem*, p. 103—107, presupun că *Sallius Aristaenetus* și-a început cariera în jurul anilor 230—235 p. Chr.

²⁰ B.E. Thomasson, *Laterculi praesidium*, I. Göteborg, 1984, 22: 64—*Sallius Aristaenetus* — 253—260.

Această funcție, se știe, era obținută înainte de consulat²¹, fiind urmată, după exercitarea acestuia, de o legăție într-o provincie de rang consular, inclusiv în cele două Moesii²².

În privința acestei succesiuni, îl amintim pe C. Pantuleius Graptiacus, care a guvernat Tracia în calitate de legat pretorian în 172 p. Chr., urmând probabil la conducerea Moesiei Inferioare la începutul domniei lui Commodus, după numele său restituit pe o inscripție din Callatis²³.

Încă din perioada Antoninilor, dar mai ales în sec. III p. Chr., se întâlnesc în provinciile pretoriene, inclusiv în Tracia, legați care poartă titlul ὑπατικός, ca urmare a faptului că au primit magistratura supremă, fie în timpul exercitării mandatului de guvernare, fie urmau să ocupe înalta funcție imediat după aceea²⁴.

Pe baza stălpului miliar de la Serdica, nu cunoaștem decât calitatea de legat pretorian a lui Sallius Aristaenetus, la începutul sau sfârșitul domniei lui Valerianus și Gallienus²⁵, fără să știm data la care a îndeplinit consulatul, ca apoi să treacă la conducerea Moesiei Inferioare, cum era firesc.

În această variantă, rămâne de luat în considerare perioada domniei lui Gallienus singur (260—268) sau cea a împăratului următor, M. Aurelius Claudius (268—270)²⁶, până la Aurelian, când piesa a fost refolosită, problemă asupra căreia vom reveni.

Intrucât pe stălpul de la Topalu am putut identifica, cum spuneam, *cognomen*-ul *Philippus*, deducem că *Sallius Aristaenetus* s-a aflat, în calitate de legat consular, în Moesia Inferior, la o dată anterioară celei menționate mai sus*.

Lectura bazată pe resturile de litere din r. 3, nu poate fi, din păcate lămurită de titlurile imperiale păstrate în text, mult prea generale pentru a oferi criterii de datare, aspect caracteristic, de altfel, miliarilor din epocă.

Dacă le luăm, totuși, în considerare, atunci dintre inscripțiile descoperite în regiune, ne atrage atenția o dedicație a senatului din Troesmis către *M. Iulius Philippus*, al cărui nume a fost martelat, piesă catată, pe baza precizărilor din text „... trib(unicia) p(otes'ate) p(atri) p(atriae) co(n)s(uli) proco(n)s(uli) ...” în anii 244—245²⁷.

²¹ A. Stein, *Römische Reichsbeamte der Provinz Thracia*, Sarajevo, 1920, p. 91 și urm. B. E. Thomasson, *op. cit.*, 22 (col. 163—179). Em. Doruțiu-Boilă, SCIVA, 38, 1987, 2, p. 117—118.

²² B. E. Thomasson, *op. cit.*, col. 129, nr. 52 și col. 173—174, nr. 57: *L. Caetius Celer* aflat în Tracia sub Gordianus III (c. 238—240), apoi leg. Aug. pr. pr. în Moesia Superior în anul 242 p. Chr.

²³ D. M. Pippidi, *Scythica Minora*, București — Amsterdam, 1975, p. 257—262: καὶ ὑπὲρ τοῦ κρ[ατίστου] ὑπατικοῦ/[Γαίου] Παντουλείου Γραπτιᾶκου B. E. Thomasson, *op. cit.*, col. 138, nr. 103 și col. 166—167, nr. 31.

²⁴ A. Stein, *op. cit.*, p. 92, nr. 21, cf. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 262, n. 22—23. B. E. Thomasson, *op. cit.*, 22: col. 165, nr. 28; col. 167, nr. 33, etc. fila 265

²⁵ V. Gerasimova Tomova, L. Hollenstein, *op. cit.*, p. 105: „/ἡγεμονεύοντος [Σαλλίου] [᾽Α]ρίστε[ινέτου] [...], [εὐτυχῶς; p. 108, n. 64, cu privire la IGB, III, 2, 1890=III, 1, 884 (Philippopolis), fără să știu dacă au revenit asupra problemei.

²⁶ W. Liebenam, *Fasti consulares Imperii Romani*, Bonn, 1909, p. 115—116. J. E. Sandys, *Latin epigraphy*³, Groningen, 1969, p. 250—251.

* Această ipoteză elimină identitatea sa cu legatul pretorian din Tracia; aflarea la conducerea Moesiei Inferior și apoi a Traciei, nu își găsește, de altfel, explicație.

²⁷ CIL, III, 6712 (=ISM, V, nr. 152).

Mențiunea puterii tribuniciene fără consulat ar trebui să ducă la încadrarea cronologică a stălpului de la Topalu înaintea piesei amintite, adică în 244, forma generală a textului impunând prudență în această privință.

Putem observa, însă, că în ambele epigrafe, lipsește *Caesar*-ul *M. Iulius Philippus*²⁹, menționat adeseori în inscripții alături de tatăl său²⁹; numele celor doi *Augusti*³⁰, uciși în luptele pentru tron, au fost în general martelate de pe monumentele publice în vremea lui Decius³¹.

Guvernarea lui Sallius Aristaenetus la acest început de domnie rămâne nesigură, din moment ce alți doi legați sunt atestați la cârma provinciei, *Severianus*, care a condus, cum ne spune *Zosimos*, concomitent armatele celor două Moesii și a Macedoniei³² și *Prastina Messalinus*, a cărui prezență în Moesia Inferior a fost apreciată, pe baza descoperirilor epigrafice și numismatice³³, ca desfășurându-se în anii 244—247 p.Chr.³⁴

Atât timp cât miliarul de la Topalu nu ne oferă elemente sigure de datare, este dificil să intervenim în această discuție, cu atât mai mult cu cât Sallius Aristaenetus nu figurează pe monedele bătute în provincie până la Filip Arabal inclusiv³⁵, ceea ce ar pleda pentru o prezență a sa de scurtă durată.

Atacul carpic îndreptat împotriva Daciei (245—247), conflict care a impus intervenția însuși a împăratului la Dunăre³⁶, nu a fost lipsit de ecou pe *limes*-ul moesic³⁷, chiar dacă nu a vizat direct Moesia Inferior³⁸, întrucât mai toate inscripțiile adresate celor doi coregenți în regiune sunt din această perioadă³⁹.

²⁸ Vezi în acest *infra*, n. 41., *IDR*, III/3, nr. 58, 214 (din anul 245); dar și *IDR*, III/2, nr. 81 (din anul 248 p. Chr.) și în alte cazuri. În privința stălpului de la Topalu numele *Caesar*-ului amintit nu putea figura, din lipsă de spațiu, în cele două rânduri lăsate libere.

²⁹ *ISM*, I, 349 (*Vicus Secundini*); *ISM*, V, nr. 124 (*regio Histriae*); eventual nr. 9 (*Capidava*) și nr. 153 (*Troesmis*). C. Scorpan, *BAR*, 88, Int. Ser., p. 204—209, etc.

³⁰ Philippus Iunior, proclamat *Augustus* înainte de 29 august 247, vezi L. Petersen, *PIR*, IV, 3, I, 462. Xavier Lorient, *Chronologie du règne de Philippe l'Arabe* (244—249) ap. J.C., în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin — New-York II, 2, p. 792—793. D. Tudor, în *Pontica*, 9, 1976, p. 90, nr. 4—7.

³¹ Dintre numeroasele exemple vezi *ISM*, V, 152; *ISM*, I, 349 sau mai recent I. Piso, *ZPE*, 50, 1983, p. 242—249, nr. 9. C.C. Petolescu, *Dacia*, N.S., 30, 1986, p. 164, nr. 14, etc.

³² *Zosimos*, *Istoria contemporană*, I, 19, 2, Stein, *Die legaten von Moesien*, Bud., 1940, p. 102. B.E. Thomasson, *op. cit.*, col. 145, nr. 137-anul 244. Tot astfel, R. Vulpe, *DID*, 2, p. 239, n. 89.

³³ J. Fitz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, Weimar, 1966, p. 34—36; C. Ulpius *Prastina Messalinus*: 244—245/246. *Severianus*: 245/246—246/247. Idem, *Prastinae Messalini*, în *Alba Regia*, XXIV, 1990, p. 46—51, inclusiv asupra legatului din vremea lui Philippus Arabs, fără a mai preciza anii de guvernare a acestuia în Moesia Inferior.

³⁴ B. E. Thomasson, *loc. cit.*, 138: 244—247.

³⁵ R. Vulpe, *DID*, 2, p. 248. Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 122—123, n. 142; p. 129, n. 216, etc.

³⁶ *Zosimos*, I, 20. I. Piso, în vol. *In memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 303 și urm. Un alt punct de vedere exprimat de D. Tudor, *op. cit.*, p. 89—96.

³⁷ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 240. C.M. Petolescu, în *St. Cl.*, XXV, 1987, p. 57. B. Mitrea A. Rădulescu, *Pontica*, 8, 1975, p. 123—147 — tezaur găsit în așezarea romană la „Plantație” între Călia și Păcuil lui Soare, cu ultimele monede de la Philippus (246). Vezi și M. Bărbulescu, R. Ocheșanu, *Pontica*, 23, 1991, p. 248—249.

³⁸ B. Gerov, în *Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Historica et Philologica*, Sofia, 1963, p. 127—144.

³⁹ *Supra*, n. 29, R. Vulpe, *op. cit.*, p. 241—242.

Observăm, însă, că în timp ce în Tracia sunt cunoscuți nouă stâlpi miliari din anii 244—247⁴⁰, în Moesia Inferior ei lipsesc⁴¹, dovadă că operațiunile de refacere a drumului de pe malul drept al al Dunării sunt mai reduse în timpul războiului carpic, ilustrate acum doar de miliarul de la Topalu.

Situația devine din nou nesigură la Dunărea de Jos în anul 248, după dispariția lui *Ti. Claudius Maximus Pacatianus* (proclamat împărat de legiunile din Moesia și ucis tot de ele)⁴², provocată de atacul goților în fruntea unei importante coaliții de transdanubieni, respins de energicul consular *C. Messius Q. Decius Traianus*, numit împărat de trupele victorioase (249)⁴³; cei doi guvernatori în funcțiune fac, așadar, puțin probabilă prezența lui *Sallius Aristaenetus* în Moesia Inferior, spre sfârșitul domniei lui Filip Arabul.

Greutatea întâmpinată în încadrarea cronologică a acestei legații, impune firește analiza și a primei ipoteze enunțate mai sus, aceea a misiunii lui *Sallius Aristaenetus* mai întâi în Tracia, în calitate de legat pretorian și numirea apoi, în împrejurări necunoscute, în fruntea Moesiei Inferioare.

Dificultățile ivite în provincii dunărene prin ridicarea celor doi uzurpatori, *Ingenius* și *Regalianus*, înălțurați rând pe rând (258—260)⁴⁴, situație agravată de conflictul cu perșii, când este luat prizonier chiar *Valerianus* (259/260), apoi intervalul scurt de timp până la aplicarea edictului lui *Gallienus* (261)⁴⁵, care a avut drept urmare impunerea guvernatorilor de rang ecvestru la cârma provinciilor, toate acestea fac să nu ne oprim asupra perioadei.

De altfel, situația în Moesia Inferior, după reforma amintită, este puțin cunoscută, doar despre unul din generali lui *Gallienus*, *Marcianus*, s-a presupus că a fost primul guvernator de rang ecvestru al Moesiei (sau Traciei)⁴⁶.

În schimb în vremea împăratului următor, *M. Aurelius Claudius* (268—270), a fost atestat recent *Titius Saturninus, praeses provinciae*, pe un miliar pus de *Metropolis Tomitanorum*⁴⁷, probabil la începutul acestei domnii, deoarece în anul 269 a avut loc ultima invazie din acel îndelungat *bellum Scythicum*, început cu trei decenii în urmă⁴⁸, cu urmările bănuite pentru provincie.

⁴⁰ V. Gerasimova Tomova, L. Hollenstein, *op. cit.*, p. 102.

⁴¹ L. Hollenstein, in *Studia Balcanica*, 10. *Recherches de géographie historique*, Sofia, 1975, p. 35, cu observația că miliarii din Thracia nu conțin numele tânărului *Philippus*.

⁴² Zonar., 12, 19. *Zosimos*. I, 20, 2. B. E. Thomasson, *op. cit.*, col. 145, nr. 139—anul 248.

⁴³ *Ibidem*, nr. 140. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 242—243.

⁴⁴ SHA, *Triginta Tyrani*, 9 și 10. J. Fitz, *Latomus*, LXXXI (1966), p. 17—48. B. E. Thomasson, *op. cit.*, col. 145—146, nr. 144—145; col. 108, nr. 55. R. Vulpe, *DID*, 2, p. 256.

⁴⁵ P. Lambrechts, *La composition du Sénat Romain de Septime Sévère à Dioclétien* (193—248). Diss. Pann., ser. I, fasc. 8, Budapesta, 1937, p. 96—103. H. G. Pflaum, *Syria*, 29, 1952, p. 312—324; 34, 1957, p. 136—144. Idem, *Historia*, 25, 1976, p. 109—117.

⁴⁶ SHA, *Gall*, 6, 1; 13, 10, etc. *PIR*², M 204; RE, XIV, 1511 nr. 6. B. Gerov, in *Athenaeum*, NS, XLIII, 1965, 3—4, p. 345, nr. 40. B. E. Thomasson, *op. cit.*, col. 146, nr. 146.

⁴⁷ M. Bărbulescu, A. Rădulescu, *Pontica*, 24, 1991, p. 136 și urm., nr. 4.

⁴⁸ SHA, *Vita Maximini et Balbini*, 16, 3. Em. Doruțiu-Boilă in *Actes de la XIIe Conférence Internationale d'études classiques, Eirene*, Cluj-Napoca, 1972, București-Amsterdam, 1975, p. 635—642.

Se cuvine, aşadar, să vedem în ce măsură s-ar fi putut afla Sallius Aristaenetus în aceste împrejurări şi la începutul domniei următoare în Moesia Inferior, respectiv dacă poate fi identificat cu enigmaticul *leg. Aug. pr. pr.* cu nume martelat de pe un stâlp de la Ruse (*Sexaginta Prista*)⁴⁹, singurul guvernator din ordinul senatorial atestat în regiune după reforma lui Gallienus⁵⁰. Miliarul din urmă, cu inscripţia *Imp. Caes. Dom. Aurelianus p.f. invic. Aug. p. max. trib. pot. p.p.*, a fost datat, pe baza absenţei consulatului din titulatura imperială, în anul 270⁵¹. J. Fitz l-a raportat, totodată, la un alt stâlp găsit la Hârşova, care nu conservă numele împăratului, decât *trib. pot. p.p. proc* şi iniţialele unui legat cu nume martelat, *C. Pe ...*⁵², prezent după părerea sa în Moesia Inferior, la începutul domniei lui Aurelian.

Această datare a fost respinsă, se ştie, de D.M. Pippidi⁵³ şi Em. Doruţiu-Boilă⁵⁴, care-l plasează pe *C. Pe ...* în vremea lui Gordianus III (240—241) fără ca legăţia sa în Moesia Inferioară să fie lămurită pe deplin, cum arătam nu demult⁵⁵.

Revenind la stâlpul de la Topalu, chiar dacă formularea titlurilor imperiale este asemănătoare cu cea de pe miliarul de la *Sexaginta Prista*, nu-l putem asocia pe Sallius Aristaenetus cu legatul cu nume martelat de pe acesta, deoarece nu am găsi explicaţia ştergerii şi rescrierii numelui aceluiaşi suveran, *L. Domitius Aurelianus* şi mai ales urmele de litere din r. 3, nu corespund, nici de această dată, cu începutul *cognomen*-ului său, cum am constatat şi în privinţa celorlalţi împăraţi amintiţi, cu excepţia lui *Philippus I*.

Rămânând în acelaşi domeniu al grafiei, observăm, pe baza literei *L*, păstrate din vechiul text în r. 3, în cel transcris ulterior, că numele imperial, scris iniţial pe piatră, nu a fost şters decât în momentul refolosirii acesteia*.

Ar mai fi de notat că *nomen*-ul *D(omitius)* este mai rar transcris doar cu litera iniţială, ca aici, fiind probabil urmarea folosirii mai frecvente a *cognomen*-ului împăratului, *Aurelianus*, menţionat astfel pe o inscripţie de la Durostorum⁵⁶.

În vremea lui *L. Domitius Aurelianus* sunt cunoscute, de altfel, lucrări de reparare a drumurilor provinciei Moesia Inferior⁵⁷, prilej cu care va fi fost reutilizat stâlpul de faţă.

Nu ştim în ce măsură cei doi miliari de la Topalu, unul din anul 200 p.Chr., pe care figurează *V m.p.*⁵⁸, şi acesta de la mijlocul sec. al III-lea,

⁴⁹ *CIL*, 14460.

⁵⁰ Em. Doruţiu-Boilă, în *Dacia*, NS, 12, 1968, p. 408. Vezi şi M. Bărbulescu, A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 138—139.

⁵¹ Cf. J. Fitz, *Die Laufbahn der Statthalter...*, p. 37—38.

⁵² *CIL*, III, 7607 = *ISM*, V, nr. 99. J. Fitz, *loc.cit.*, *C. Pe...* (270—272).

⁵³ *Contribuţii la istoria veche a României*², Bucureşti, 1967, p. 472—479. *ISM*, I, nr. 168.

⁵⁴ În *Dacia*, NS, 12, 1968, p. 404—405; 29, 1—2, p. 185, p. 134.

⁵⁵ M. Bărbulescu, A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 126—131.

* Mai greu de crezut că piesa a fost martelată anterior (parţial) păstrându-se tocmai litera *L* necesară noului nume.

⁵⁶ *CIL*, 12456 „... i]mp(erator) Aure(lianus) vicit ...“ *ISM*, II, 109, numele imperial transcris complet: „[L(ucio)] Dom[itio] Aure(iano) ...“.

⁵⁷ L. Hollenstein, *op. cit.*, p. 36—37, nr. 51—52.

⁵⁸ *Supra*, nota 2.

marcând *m.p.*, pot să atragă atenția asupra vreunei așezări din zonă, intrucât despre fortificația de acolo avem, din păcate, știri prea puține⁵⁹.

Starea de conservare a piesei de la Topalu ne împiedică să răspundem cu exactitate când a activat *Sallius Aristaenetus* în Moesia Inferior, foarte probabil, cum spuneam, în vremea lui Filip Arabul; de asemenea, nu putem preciza, dacă acest guvernator a suferit *damnatio memoriae*⁶⁰, intrucât numele său se distinge bine pe miliarul de la Topalu, părând mai degrabă deteriorat cu prilejul refolosirii piesei⁶¹ (fig. 3).

Descoperirea recentă din Moesia Inferior aduce, însă, o nouă dovadă a însemnătății *Salli*-lor, în partea răsăriteană a Imperiului, până către sfârșitul deceniului al 7-lea al sec. III p.Chr.⁶².

UN NOUVEAU GOUVERNEUR DE LA PROVINCE MOESIA INFERIOR, SALLIUS ARISTAENETUS

On présente un *milliarium* découvert à quelques 2 km. Est de la localité Topalu (départ. de Constantza), sur le *limes* scythique.

Le nom impérial des lignes 2—3 a été effacé, à l'exception de quatre traces verticales, partiellement effacées au début de la ligne 3, suivies de *L*, clairement conservé, utilisé dans le nom écrit ultérieurement sur la pierre. Celui-ci se distingue facilement, tant par la forme moins soignée des lettres, que, surtout, par sa transcription en nominatif, tandis que le text initial a été écrit en datif.

Le nom du gouverneur (1.7—8) est peu affecté, les lettres se distinguant clairement. Sur la ligne 9, on abrégé *PA* au lieu de *PR*, très probablement une faute de lapicide.

L'inscription a été écrite donc en deux étapes. La tette *L*, du début de la ligne 2, selon la forme soignée, semble appartenir au premier text, mais, un examen plus attentif de la pierre, montre qu'elle a été écrite sur une surface effacée antérieurement.

Selon les restes de lettre (1.2—3) on pourrait compléter *M. [Iulio] Phil [ippo]*, fait qui, à son tour, soulève des questions de datation, si l'on prend en considération la carrière du légat qui s'est occupé de l'élévation du *milliarium*, *Sallius Aristaenetus*, attesté dans le *Mésie Inférieure* à cette occasion.

L'aspect général du texte de Topalu nous dirige plutôt vers le milieu du IIIe s. apr. J.C.

Pour ce qui est l'encadrement chronologique du fonctionnement de *Sallius Aristaenetus* dans la *Mésie Inférieure*, nous n'avons que des points de repère généraux. L'état de la pierre et le texte réduit nous empêche d'établir avec exactitude le moment où *Sallius Aristaenetus* se trouvait dans cette province; c'est probablement au temps de Philippe l'Arabe. La pièce est réécrite (pour marquer éventuellement un autre travail) pendant du règne de *Aurelianus*.

⁵⁹ Em. Popescu, *TIR*, L, 35, p. 73. Al. Suceveanu, Al. Barnea *La Dobroudja romaine*, București, 1991, p. 71, 182 și n. 125 (p. 305).

⁶⁰ V. Gerasimova Tomova, L. Hollenstein, *op. cit.*, p. 104—105, precizează că în inscripția de la *Serdica* este afectat numele guvernatorului *Sallius Aristaenetus*, fiind vizibil însă de completat; la sfârșitul r. 8 se văd urme de litere care nu se lasă încadrate în inscripție (resturile uneia mai vechi?).

⁶¹ Afectarea fie ea „întâmplătoare“ a numelui *Sallius Aristaenetus* pe miliarul de la *Serdica* și *Topalu*, continuă să ridice semne de întrebare asupra carierei personajului, căroră, din păcate, nu le putem da un răspuns acum.

⁶² *RE*, I, A, 2, 1920, col. 1908, 1. G. Barbieri, *op. cit.*, p. 308, nr. 1772; *Sallius Antonius c. v. curator* (ὁ λαμπρότατος λογιστής) al *Nicaeei* din *Bythinia*, în anul 269, în timpul legatului *Velleius Macrinus*; asupra acestuia din urmă, vezi B.E. Thomason, *op. cit.*, col. 250, nr. 55.

ERATĀ

- p.3, r.31 ποντάρχης in loc de ποντάρχη
- p.126, r.8 Δέαλκος in loc de Δεάλκος
- p.127, r.16 Ζωπυρίων in loc de Ζοπύριων
- p.129, r.30 mushroom in loc de mooshroom
- p.132, r.20 Εὐφράνωρ in loc de Εὐφράνωρ
- p.132, n.71 Χαρμοκλῆς in loc de Χαρμόκλης
- p.134, r.5 Ἀπολλωνίδης in loc de Ἀπολλονίδης
- p.138, r.2 Ἴφιος in loc de Ἴφιος
- p.144, nr.496(62) ἐπ'ἱερῶς in loc de ἐπ'ἱερῶς
- p.149, nr.530(228) ἀσπύνομον in loc de ἀσπύνομον
- p.151, nr.537(235) [Ἴφιος τ]οῦ in loc de [Ἴφιος]οῦ
- p.156 (indice) Βόρυς ὁ Ζεύσιος in loc de Βόρυς ὁ Ζεύσιος
- p.157 (indice) Πολυκράτης in loc de Πολτκράτης
- p.191, r.18 Ἑλλήνων in loc de Ἑλσλήνων
- p.191, r.20 πατρίδος in loc de πατριδος
- p.192, r.7 α' in loc de ᾶ
- p.193 (titlu) Πρῶτος ποντάρχης in loc de Πρῶτος ποντάρχη
- p.193, r.27 mentionné ci-dessus in loc de mentionnéci-dessus
- p.194, n.27 Callatis in loc de Callatise
- p.195, r.21 -tarque in loc de -tarzue
- p.197, n.2 Iidem in loc de Ibidem
- p.199, r.11 invicto Aug(usto) in loc de invicto, Aug(usto)
- p.199, r.12 p(atri) p(atriae) in loc de P(atri) p(atriae)
- p.199, r.13 Sall- in loc de Sali-
- p.201, r.3 Βυζάντιος in loc de Βυζάντιος
- p.201, r.3 σοφίστης in loc de σοφισεῆς
- p.201, n.8 Vit. soph. in loc de Viz. soph.
- p.202, n.25 Σαλλίου in loc de Σαλλιου
- p.205, n.56 Dom[itio Aurel]iano in loc de Dom[itio] Aure(iano)